SITUAŢIA DACIEI DUPĂ ANUL 271 e.n.

STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR

DE

NICOLAE GOSTAR

Anul 271 marchează una din cele mai importante cotituri din istoria Daciei. În acest an are loc desfiinţarea provinciei Dacia, eveniment, în urma căruia, au loc mari schimbări în regiunile Dunării de jos. În anul 271 împăratul Aurelian ordonă «evacuarea» provinciei nord-dunărene, cu care ocazie încetează să mai existe provincia întemeiată de către împăratul Traian. Motivele care l-au determinat pe împăratul Aurelian să părăsească acest teritoriu par să fi fost, judecînd după slabele informaţii deduse din izvoarele literare, de natură pur strategică. Este vorba de apărarea, în mai bune condiţii, a *limes*-ului dunărean, adică a celor două provincii, Moesia inferior şi Moesia superior, care au avut mult de suferit începînd cu anul 238. Nu poate fi vorba despre o situaţie critică în Dacia, deoarece această provincie a avut mult mai puţin de îndurat de pe urma atacurilor carpilor şi goţilor. Cu alte cuvinte, necesitatea unei mai bune apărări a *limes*-ului dunărean l-au obligat pe împăratul Aurelian să disloceze numeroasele unităţi militare din Dacia şi să le plaseze pe linia Dunării. În urma studierii monumentelor epigrafice s-a putut constata că cele două legiuni dacice — *legio XIII gemina şi legio V Macedonica* — se găsesc, începînd cu anul 271, pe malul drept al Dunării.

---

* Relativ la continuitatea elementului daco-roman la nord de Dunăre, după anul 271, a se vedea: C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, în A.I.S.C., III (1936—1940), p. 200—207, 240—270; id., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 191—257; M. Macrea, *Monetele şi părăsirea Daciei*, în A.I.S.C., III (1936—1940), p. 271—305; **И. Т. Кругликова — Дакия в эпоху римской оккупации**, Moscova, 1955, p. 157—159; K. Horedt, *Contribuţii la Istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 11—40; D. Tudor, *Oltenia romană*[2], Bucureşti, 1958, p. 337—373; M. Macrea, D. Tudor, *Istoria Romîniei*, I (sub red. acad. C. Daicoviciu, acad. E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ştefan), Bucureşti, 1960, p. 615—637, 647—665; acad. C. Daicoviciu, acad. Em. Petrovici şi Gh. Ştefan, *Ist. Rom.*, I, p. 775—809; I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în RRH, 3, 1964, p. 384 şi urm.

Care a fost situaţia Daciei după anul 271, cînd Aurelian ordonă «evacuarea» provinciei? Judecînd după izvoarele literare, regiunea nord-dunăreană ar fi devenit o *terra deserta*. Izvoarele arheologice şi numismatice infirmă însă acest lucru. Totodată însă, izvoarele literare nu menţionează care a fost situaţia, la nord de Dunăre, îndată după anul 271. Nu se spune nicăieri cine sînt noii stăpînitori ai Daciei. În general se admite că cei care ocupă teritoriul abandonat de Aurelian sînt triburile vizigoţilor. Dar, atît izvoarele literare cît şi cele arheologice nu arată prezenţa vizigoţilor pe întregul spaţiu carpato-dunărean, după anul 271.

Cu anul 271 se produc multe schimbări la nord de Dunăre. Noua situaţie a însemnat o mare răsturnare, atît în ceea ce priveşte echilibrul politic al imperiului roman la Dunărea de jos, cît şi istoria regiunilor nord-dunărene. În sec. IV chiar numele de Dacia nu mai are însemnătatea pe care o avusese înainte. Prin *Dacia* nu se mai înţelege fosta provincie ci întregul teritoriu nord-dunărean.

Datorită profundei schimbări a situaţiei existente, în cursul sec. III—IV s-au produs transformări mari la nord de Dunăre. Acum au loc mari deplasări ale populaţiilor dacice, carpice, sarmatice şi germanice. Se poate spune, că în cursul sec. III—IV existau mai multe formaţii politice la nord de Dunăre şi totodată nu poate fi vorba de o unitate etnică pe acest teritoriu. În primul rînd, de-a lungul Dunării se păstrează un teritoriu ocupat de garnizoanele romane ale provinciilor sud-dunărene. În Banat apare, în mod sigur în partea de cîmpie, populaţia iazygilor sarmaţi, alături de populaţia provincial-romană, care a rămas pe loc. Regiunea Crişanei este ocupată de aceiaşi iazygi şi probabil germanii gepizi. Mai greu este de a se preciza, care a fost populaţia, care ocupă regiunile fostei provincii pe teritoriul Transilvaniei. Noii stăpînitori s-ar putea să fie victualii (o seminţie germanică), alături de care însă nu lipseşte populaţia romanică rămasă pe loc după anul 271. O situaţie similară poate să fi fost şi în Oltenia. Cîmpia munteană rămîne în stăpînirea sarmaţilor roxolani, alături de care însă nu lipseşte populaţia autohtonă, dacică. Podişul Moldovei este în stăpînirea carpilor, împreună cu care vor supravieţui resturile vechii populaţii dacice, iar în regiunile de stepă vor trăi triburile sarmate. Aceeaşi situaţie s-ar părea că se prezintă în regiunea de dealuri a Munteniei. Regiunea cuprinsă între Prut şi Siret, cursul inferior, este ocupată de populaţia germanică a taifalilor, împreună cu care vor convieţui elemente carpice. În sfîrşit, la răsărit de Prut sesizăm prezenţa goţilor thervingi, duşmanii cei mai de temut ai imperiului roman şi care în permanenţă vor ameninţa *limes*-ul dunărean.

Este greu a se limita hotarele care despărţeau regiunile ocupate de aceste populaţii atît de diferite. Probabil că existau şi alte formaţii mai mici. Nu este exclus apoi, ca populaţia supusă, dacică şi romanică, să fi trecut de pe un teritoriu pe altul. După cum putem judeca, din izvoarele arheologice, în acestă vreme populaţia romanică a depăşit înspre

est frontierele provinciei Dacia, iar populaţia dacică din Moldova a înaintat, se pare, spre vest, pătrunzînd în fosta provincie.

Zona de ocupaţie romană de pe malul stîng al Dunării astăzi este dovedită de descoperirile arheologice şi epigrafice. Cu probabilitate, aşezarea romană de la Pancevo, aproape de vărsarea Tisei în Dunăre, a fost menţinută şi după anul 271. O cetate romană tîrzie, judecînd după planul transmis de Marsili, a putut să existe şi la Kubin[1], localitate identificată cu *Constantia* din sec. IV. Mai jos de Kubin, la Palanca Nouă, care ar corespunde cu *Lederata*, staţionau în sec. IV unităţi auxiliare şi stăpînirea romană se menţine aici pînă în sec. IV[2]. La Pojejena de Sus s-a găsit o cărămidă cu ştampila *[l]egi(o) VII Cl(audia) C(uppis)*, din care deducem că aici a staţionat o parte din această unitate[3]. Probabil că şi aşezarea romană de la Moldova Veche continuă după 271, unde recent s-a descoperit un tezaur de 962 monede de bronz din sec. IV[4]. Cărămizile ştampilate găsite la *Dierna* (Orşova) arată că aici au staţionat unităţi ale provinciei Dacia ripensis, cum sînt bunăoară : *(legio) XIII (gemina), D(acia) r(i)p(ensis) Dierna* şi *Da(cia) r(ipensis) Diana*[5]. Din Not. Dig. or. XLII, 37 ştim că la *Zernis* (=Dierna) se găsea un *praefectus legionis tertiae decimae geminae*. Procopius, De aedif. IV, 6, spune că localitatea *Zerne* este rezidită de Iustinian. Informaţiile de după 271 sînt numeroase pentru localitatea *Drobeta* (Turnu-Severin). Astfel, castrul roman de aici a fost refăcut pe timpul lui Constantin I[6]. Materialul epigrafic aici este mult mai abundent. În afară de ştampilele de pe ţigle şi cărămizi, găsim un altar închinat lui *Iupiter cortalis* de către *Lupus tribunus*; acest monument poate fi datat după anul 271[7]. Ştampilele de pe ţigle şi cărămizi arată prezenţa unităţilor din Dacia ripensis, ca *le(gio) XIII g(emina) P(ontibus)*. Alte ştampile prezintă unităţi din localităţile sud-dunărene, ca *D(acia) r(ipensis) Diana* şi *D(acia) r(i)p(ensis) Aquis*[8]. Din Not. Dig. or XIII, 16, 24 cunoaştem la Drobeta un *cuneus equitum Dolmatarum Divitensium* şi *un auxilium primorum Daciscorum*. La Desa s-a găsit ştampila *l(egio) XIII g(emina) Rat(iaria)*, adică un detaşament al acestei unităţi care staţiona la *Ratiaria*, pe malul opus al Dunării[9]. Dar cele mai multe unităţi ale Daciei ripensis, pe malul stîng al Dunării, au fost documentate prin ştampilele de pe cărămizile aflate la *Sucidava* (Celei). Citām astfel : *l(egio) V M(acedonica), l(egio) V M(acedonica) Oes(co), l(egionis) V M(acedonicae) co(ho)rs III, co(ho)rs III, l(egionis) V M(acedonicae) p(rae)p(ositus) c(ohortis) III, leg(ionis) V M(acedonicae)*

---

[1] Aloysio Ferd. Com. M a r s i l i, *Danubius Pannonico-Mysicus*, tom. II, Haga-Amsterdam, 1726, p. 9—10, fig. XII.
[2] T u d o r, *Ist. Rom.*, I, p. 655, 661.
[3] T u d o r, S.C.I.V., 1958, p. 374—379.
[4] B. M i t r e a, S.C.I.V., 1962, p. 221.
[5] T u d o r, S.C.I.V., 1960, p. 347.
[6] T u d o r, *Oltenia rom.*, p. 355—358.
[7] *Ibidem*, p. 155, 382.
[8] T u d o r, S.C.I.V., 1960, p. 346—347.
[9] *Ibidem*, p. 345.

c(ohors) IIII, l(egio) V M(acedonica) Var(inia), eq(uites) n(umeri) C(onstantianorum), a(uxi)l(ium) M(ariensium)?, c(uneus) e(quitum) D(almatarum)?, Da(cia) r(i)p(ensis) etc.[10]. Aici stăpînirea romană-bizantină, pînă în sec. VI, este mai bine ilustrată, atît de izvoarele literare, epigrafice, arheologice cît și numismatice. Săpăturile de la Turnu-Măgurele au dezvelit o fortificație romană din sec. IV, care ar putea fi identică cu cetatea *Turris*, despre care vorbește Procopius, De bell. Goth. III, 14, 32[11]. Tot de la Procopius, De aedif. VI, 7, știm că în fața localității *Transmarisca* (Turtucaia), exista, pe malul stîng al Dunării, *Constantiana Daphne*[12]. Probabil că au mai fost și alte puncte întărite de-a lungul Dunării. Unul din acestea a fost la vărsarea Siretului în Dunăre, la Bărboși unde, pe ruinele vechiului castellum roman, în sec. IV s-a construit un turn de formă poligonală[13]. Prezența unei garnizoane romane la Barboși în sec. IV este dovedită și prin monede.

În concluzie, malul stîng al Dunării forma o zonă în care romanitatea era prezentă. În mod sigur că această zonă nu se limita numai la teritoriul restrîns al acestor cetăți. Săpăturile de la Sucidava au dovedit, că soldații din această garnizoană făceau și agricultură.[14] În consecință, trebuie să admitem că aceste cetăți, care erau mai mult decît niște simple capete de pod, aveau un *territorium*, a cărui întindere nu poate fi stabilită. Nu ne putem da seama, dacă valul care traversează Oltenia și Muntenia de la vest la est (Brazda lui Novac), datat în sec. IV,[15] limitează acest teritoriu. Probabil că nu. Descoperirile romane tîrzii de la Romula nu pot fi luate drept criteriu al întinderii acestei zone. Ar fi posibil însă, ca acel castellum de la Frumoasa (pe cursul inferior al rîului Vedea și nu departe de Dunăre), din sec. IV, să fi făcut parte din acest teritoriu, în care se menținea romanitatea și deci să limiteze înspre nord această zonă. Mult mai plauzibilă este însă ipoteza, pe care o deducem pe baza inscripției miliariului de la Sucidava, în care se spune că împăratul Constantin I a construit un drum la nord de Dunăre pe o distanță de 1000 de pași[16]. Probabil că aceasta era întinderea spre nord a teritoriului menținut de romani după 271. Deși, această zonă era foarte îngustă, totuși, cele cîteva secole (din 271 pînă în sec. VI) de stăpînire romană a avut o consecință deosebită pentru *barbaricum* de la nordul Dunării. Îndelungata viață militară în așezările de pe cursul inferior al acestui fluviu a lăsat urme în limba latină balcano-dunăreană. Amintim numele localității *Costolaț*, care îl schimbă pe cel vechi, *Viminacium*, în *Castellum*, de unde numele actual; sau cuvîntul romî-

[10] *Ibidem*, p. 336—342.
[11] T u d o r, *Ist. Rom.*, I, p. 655.
[12] T u d o r, *Oltenia rom.*, p. 358.
[13] N. G o s t a r, *Materiale*, VIII (1962), p. 508.
[14] T u d o r, *op. cit.*, p. 353.
[15] *Ibidem*, p. 201—207.
[16] *Ibidem*, p. 401.

nesc „ţintă", dintr-un sermo militaris, *(via) quintana*, ca şi „sat" din *fossatum* etc. [17].

Mult mai greu este să cunoaştem care a fost adevărata situaţie în restul provinciei Dacia. O dată cu retragerea aureliană majoritatea localităţilor romane încep să decadă în mod brusc. Nu putem însă afirma că viaţa s-a stins cu totul în aceste aşezări cu puternice tradiţii de viaţă şi organizare municipală. Vom analiza aici rezultatele cîtorva descoperiri efectuate în localităţile mai importante, cunoscute înainte ca avînd o viaţă intensă, sau din castrele militare mai de seamă. Exceptăm de la această analiză punctele întărite de-a lungul Dunării şi ţinute sub permanentă ocupaţie romană.

Înfloritorul oraş (probabil *colonia*) *Romula* a continuat să existe, în condiţii mult mai modeste, şi după anul 271. În sec. IV viaţa aici este dovedită prin monede şi ceramică caracteristică acestei vremi [18].

Aşezarea civilă de la Cioroiul Nou, prin natura fortificaţiei, are un caracter tîrziu. Materialul numismatic şi ceramic, găsit în incinta şi în afara aşezării, arată o continuitate de viaţă şi după anul 271 şi care poate fi urmărită pînă în sec. VI [19].

Castrul de la Răcari a fost folosit şi în sec. IV şi următoarele. Săpăturile mai vechi executate aici au arătat că porţile castrului au fost blocate, formînd un fel de zid. Urmele locuinţelor tîrzii, cu bogat material arheologic din sec. IV—VI, au fost găsite în interiorul castrului. În afară de fibule şi fragmente ceramice, cele mai preţioase dovezi sînt monedele, emisiuni de bronz din sec. IV—VI (Diocleţian, Constantin I, Constantin II, Constanţiu II, Valens, Theodosiu II şi Iustin I) [20].

Despre o continuitate de viaţă se poate vorbi şi în preajma castrului de la Săpata de Jos. La o distanţă de cca. 200—300 m de castru s-a descoperit un număr de monede de argint, care încep cu Traian şi ajung pînă la Valens şi Valentinian I [21]. Ar putea fi vorba de un tezaur. Amintim însă că pe locul unde s-au găsit monedele au fost aflate şi fragmente ceramice.

Castrul roman de la Jidava probabil că a continuat să fie folosit drept o aşezare civilă întărită şi în anii de după evacuarea aureliană. Acest lucru îl putem deduce după monedele aflate în afara castrului, anume emisiuni de bronz de la împăraţii Constantin I, Iulian Apostatul, Iustin I şi Iustinian [22].

Monedele de bronz, emisiuni ale epocii constantiniene, din castrul de la Mehadia, dovedesc că şi aici a continuat viaţa în sec. IV. S-ar putea ca acest castru să fi fost folosit cu ocazia războaielor lui Constantin, sau a urmaşilor săi, la nord de Dunăre [23].

---

[17] P. Skok, *Sermo militaris*, în *Antidoron Michaeli Abramić*, II (*Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku*, LVI—LIX/2, 1954—1957), p. 113—122.
[18] Tudor, *Oltenia rom.*, p. 168; id., *Ist. Rom.*, I, p. 657.
[19] Tudor, *Oltenia rom.*, p. 177.
[20] *Ibidem*, p. 245—246.
[21] Mitrea, S.C.I.V., 1960, p. 192.
[22] Tudor, S.C.Ş., Iaşi, 1953, p. 483—484; id., *Oltenia rom.*, p. 239.
[23] Macrea, *Studii*, I (1949), p. 139; Tudor, *Ist. Rom.*, I, p. 655.

La Becicherecul Mare, unde în trecut au fost găsite urme de edificii romane [24], s-a aflat un tezaur compus din 81 monede de la Constanțiu II și Constantius Gallus, emisiuni din Siscia și Sirmium [25]. Aceasta ar fi o dovadă că așezarea a continuat și în sec. IV.

De la *Tibiscum* au ajuns în colecția Muzeului raional din Lugoj mai multe monede de bronz din sec. IV [26].

La *Sarmizegetusa* urmele de viață sînt numeroase după anul 271. În afară de lucrări privind edificii tîrzii, cele mai convingătoare sînt monedele din sec. IV, aflate atît pe teritoriul coloniei cît și în ruinele amfiteatrului [27].

Micia, puternic castru și așezare civilă din vremea provinciei, judecînd după materialul arheologic și numismatic, a continuat să existe și în sec. IV—VI [28].

La *Apulum* mormintele, materialul ceramic (vase și lucerne), monedele dovedesc o viață destul de însemnată în sec. IV—VI [29].

Un monument funerar, cu caracter păgîn, de la *Ampelum*, refolosit apoi în epoca creștină, dovedește că localitatea a continuat și în sec. IV [30].

La *Alburnus Maior* s-a aflat mai demult o lucernă de lut, piriformă, caracteristică pentru sec. IV—V [31].

Centrul meșteșugăresc de la Cristești și-a continuat activitatea și în sec. IV. În afară de materialul ceramic aflat aici, sau în alte localități dar provenind din atelierele de la Cristești, dovada cea mai evidentă sînt tot monedele găsite pe locul așezării antice. Alături de emisiunile sec. II—III, care ajung pînă la Aurelian (doi antoninieni), amintim antoninienii și monedele de bronz de la Probus, Constantius Chlo-

---

[24] B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás elötti idökböl* vol. II, Timișoara, 1899, p. 14; M. Garașanin și D. Garașanin, **Археолошка налазишта у Србиjи**, Beigrad. 1951, p. 216—217.

[25] B. Kuzsinszki, *Arch. Ért.*, 1896, p. 448.

[26] Inedite.

[27] Horedt, *Contribuții la Ist. Trans.*, p. 36; id., *Ținutul hunedorean în sec. IV—XII*, în *Contribuții la cunoașterea Reg. Hunedoara*, 1956, p. 103—104; Macrea, *Ist. Rom.*, I, p. 616; I. Winkler, S.C.N., II (1958), p. 408; Acad. C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, București, 1962, p. 33—34.

[28] Horedt, în *Contribuții la cunoașterea Reg. Hunedoara*, p. 104, 105, 107; id., *Contrib. Ist. Trans.*, p. 39; I. I. Russu, *Materiale paleocreștine din Transilvania*, în «Studii teologice», 1958, p. 316—317; Winkler, S.C.N., II (1958), p. 409; Macrea, *Ist. Rom.*, I, p. 621.

[29] Horedt, *Contrib. la Ist. Trans.*, p. 27—28; Russu, *op. cit.*, p. 314—316; Macrea, *op. cit.*, p. 618; A. Popa, în *Acta Musei Regionalis Apulensis*, IV (1961), p. 221—224. Despre monedele romane, care au circulat la Apulum, vezi Winkler, în *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gessellschafts und Sprachwissenschaftliche Reihe*, Jg. XI, (1962), p. 617—624.

[30] Daicoviciu, A.I.S.C., II (1930—1935), p. 206—207; Russu, *op. cit.*, p. 326—327; Macrea, *op. cit.*, p. 618.

[31] Inedită, în Muzeul Arheologic din Cluj, inv. I, 8056.

rus, Valeria Augusta, Constanţiu II (16 bucăţi), Valentinian I (4 bucăţi) şi Honorius [32].

De la *Potaissa* se cunosc obiecte cu caracter creştin din sec. IV şi următorul. Viaţa a continuat aici atît pe teritoriul fostului castru al legiunii V Macedonica, cît şi pe locul oraşului antic; se cunosc monede de la Diocleţian, Licinius, Constantin I, Crispus şi Valentinian I [33]. Nu demult s-a descoperit pe teritoriul oraşului antic, în ruinele unui edificiu, o monedă de bronz de la Valentinian I [34].

La *Napoca* se cunoaşte un mormînt creştin în sarcofag confecţionat dintr-un cippus funerar păgîn, precum şi alte descoperiri de obiecte din sec. IV—VI. Dintre monede, ca descoperiri mai vechi, amintim o monedă de bronz de la Crispus şi un solidus de la Theodosiu II [35]. Cele mai clare urme de viaţă din perioada post-aureliană se pot cunoaşte datorită unei recente descoperiri de şapte monede de bronz, aflate pe teritoriul oraşului antic, de la împăraţii Tacitus, Probus şi Carinus [36].

În sfîrşit, în nordul Daciei, la *Porolissum*, la est de castru, s-au descoperit şase morminte în sarcofag de cărămidă şi 11 fără sarcofag, datînd, probabil, din vremea imediat următoare anului 271 [37]. Continuitatea de viaţă la Porolissum este dovedită şi de monede din epoca constantiniană [38].

În concluzie putem afirma că în toate aceste 13 localităţi, care înainte au avut un rol important în viaţa provinciei, din punct de vedere economic sau militar, continuitatea este pe deplin asigurată. Este adevărat că acum, de altfel ca şi în alte regiuni cuprinse chiar în imperiu, întinderea oraşelor este mult redusă. Şi în Dacia oraşele îşi micşorează mult teritoriul locuit, ca dovadă sînt înmormîntările de la Apulum şi Porolissum, care se fac chiar pe locul vechilor edificii părăsite [39]. În Dacia, spre deosebire de restul imperiului, aceste centre orăşeneşti îşi pierd caracterul urbanistic, pe care l-au avut înainte.

În afară de continuitatea în ceea ce priveşte viaţa fostelor centre ale provinciei, mai observăm şi o neîntreruptă activitate meşteşugărească. Este adevărat că după retragerea aureliană meşteşugurile decad mult, totuşi ele n-au dispărut. Se poate susţine că în aşezările mai importante, unde viaţa a continuat în condiţii modeste, unii dintre meşteşugari au rămas pe loc, continuînd să lucreze pentru populaţia locală.

Activitatea meşteşugarilor olari de la Cristeşti poate fi sesizată pe cale arheologică. Într-un cimitir de incineraţie, de la sfîrşitul sec.

---

32 Horedt, *Contrib. la Ist. Trans.*, p. 32; Z. Székely, S.C.N., II (1958), p. 469—473.

33 Horedt, *op. cit.*, p. 38; Russu, *op. cit.*, p. 319—322; Macrea, *op. cit.*, p. 618.

34 I. Ţigăra, S.C.N., III (1960), p. 550.

35 Daicoviciu, *op. cit.*, p. 204—206; Horedt, *op. cit.*, p. 31, 39; Russu, *op. cit.*, p. 322—323; Macrea, *op. cit.*, p. 618—620.

36 Mitrea, S.C.I.V., 1961, p. 150.

37 O. Floca, în *Sargetia*, II (1941), p. 51—54; Macrea, *op. cit.*, p. 620.

38 Macrea, *ibidem.*

39 *Ibidem.*

III, aflat la Iernut, pe locul numit Fundu Bedeelor, urnele funerare, foarte probabil, că erau confecţionate în oficinele olarilor de la Cristeşti. Un mormînt, care a putut fi salvat, conţinea o urnă cinerară de culoare gălbui-cărămizie, care atît ca formă cît şi ca pastă este obişnuită în epoca stăpînirii romane. În afară de capac, mărgele şi oase calcinate, în urnă s-a mai aflat şi o monedă de bronz a împărătesei Severina, emisiune din Tarraco din anul 275. În virtutea acestei descoperiri este clar că putem vorbi, în mod neîndoielnic, de continuitatea populaţiei romanice, pe teritoriul fostei provincii, după anul 271. Descoperirea ne mai arată, că maniera de confecţionare a produselor ceramice de la Cristeşti continuă, într-o formă puţin modificată, seria vaselor romane din perioada provinciei [40]. De altfel, aici la Iernut, nu departe de Fundu Bedeelor, s-au aflat urmele unei *villa rustica* din epoca provinciei. Continuitatea de viaţă aici este dovedită şi de cele 11 monede romane, care se înseriază de la Sever Alexandru pînă la Licinius II [41].

Credem că putem vorbi şi despre o tradiţie în ceea ce priveşte confecţionarea lucernelor. Este adevărat că unele sînt importuri din provinciile vestice Daciei. Dar pot fi şi confecţionări locale, judecînd după aspectul celor descoperite la Apulum sau Alburnus Maior.

Nici cunoaşterea metodelor de construcţie a zidurilor de piatră, cu mortar sau lut, nu a fost uitată. Exemplele cele mai grăitoare sînt zidurile tîrzii de la Palatul Augustalilor sau zidirea intrărilor amfiteatrului de la Sarmizegetusa sau a porţilor castrelor din fosta provincie. Putem aminti, tot aici, mormintele în sarcofag de cărămidă de la Apulum şi Porolissum, ca şi cele de la Tîrgu Mureş [42].

Mai existau în fosta provincie şi acei *lapidarii*. Confecţionarea sarcofagului creştin de la Napoca, precum şi reutilizarea monumentului păgîn de la Ampelum, sînt dovezi în acest sens.

În mod sigur că meşteşugurile s-au perpetuat şi în alte domenii. Mulţi dintre acei *fabri* de la Sarmizegetusa şi de la Apulum au rămas pe loc, continuînd să-şi exercite meseria. Populaţia rămasă nu s-a putut dispensa de produsele fierarilor, giuvaergiilor etc.

Continuitatea vieţii la Ampelum şi Alburnus Maior, după cum s-a căutat să se demonstreze mai sus, dovedeşte că şi exploatarea zăcămintelor de aur, bineînţeles că în proporţii mult reduse, nu a încetat nici după 271.

Una din întrebările care survin, ca fiind drept o consecinţă a părăsirii Daciei, este problema scrierii. Pe drept cuvînt, lipsa monumentelor epigrafice, după anul 271, ne face să ne punem întrebarea dacă, în fosta provincie, a mai existat, sau nu, populaţie care ştia să scrie şi să citească. Este adevărat că după anul 271, cei care îşi comandau monumente de piatră, scrise, s-au retras o dată cu autorităţile şi armata. Populaţia rămasă, se pare, că nu mai ţinea la obiceiul dedicaţiilor de altare epigrafice, sau de a pune pietre scrise pe morminte. Totuşi există

40 N. Vlassa, S.C.I.V., 1962, p. 153—156.

41 Mitrea, S.C.I.V., 1962, p. 220—221.

42 Floca, *op. cit.*, p. 51—54; Macrea, *op. cit.*, 618, 620.

cîteva dovezi, destul de puține deocamdată, datorită cărora putem vedea că scrisul n-a fost cu totul uitat. Înainte de toate, amintim numerosul material epigrafic descoperit în localitățile de sub stăpînirea romană de pe malul stîng al Dunării și în special cel descoperit la Sucidava. În fosta provincie însă, după cum era și firesc, monumentele epigrafice sînt destul de rare. Indiferent dacă aceste monumente erau de import, totuși ele relevă faptul că în Dacia mai existau oameni care înțelegeau scrisul latin. În primul rînd, inscripția cu monogramul creștin de la Biertan [43] este unul din cele mai categorice monumente ale epigrafiei în Dacia post-aureliană. În aceeași categorie intră și inscripția de pe inelul de argint de la Micia [44]. Mai amintim ștampila A.O.E. de pe o lucernă, aflată, probabil, în una din așezările minierilor din Munții Apuseni [45]. Obiectul, dintr-un lut slab ars, intră în categoria lucernelor piriforme, caracteristice sec. IV—V. Această ștampilă este încă una din puținele dovezi epigrafice de după anul 271 [46]. Pe bună dreptate se susține că și inscripția CIL III 8030 de la Romula, care conține formula VOTIS X FELICITER, datează din sec. IV [47]. Aceasta, în cazul că este o inscripție romană tîrzie, nu mai poate fi considerată ca fiind un obiect de import. Tot o scriere, datorită localnicilor, sînt cele două simboluri creștine, A *(alpha)* și Ω *(omega)*, de pe fundul sarcofagului de piatră de la Napoca. Cu alte cuvinte, putem afirma, că locuitorii provinciei încă mai păstrau tradiția scrierii și legăturile culturale cu regiunea romanizată dunăreană ca și cu provinciile latine de răsărit.

Existența vechilor localități din Dacia și în cursul secolelor de după anul 271 prezintă dovada că și vechile drumuri romane, care legau aceste centre, au mai fost folosite după «evacuare». O dovadă categorică, cu excepția miliariului lui Constantin I de la Sucidava, nu avem. Într-un pasaj din Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 5, unde se vorbește de luptele lui Athanaric cu hunii, printre altele se arată: *ad usque vicesimum lapidem misit*, din care putem deduce existența între Prut și Nistru a unui drum mai vechi roman, folosit și în sec. IV. O mărturie toponimică pentru folosirea unor vechi drumuri romane, după pătrunderea slavilor în regiunile nord-dunărene, ar fi termenul pentru localitățile: *Bran* (trecătoare barată de castrul de la *Rîșnov)*, Poarta de la *Brănișca* (loc îngust pe Mureș la vest de castrul de la Micia) și *Braniște* (în apropiere de locul unde se făcea trecerea prin valul roman Șerbești-Tulucești din sudul Moldovei) [48].

Criteriul, prin care se caută să se dovedească continuitatea populației romanice la nord de Dunăre, îl formează descoperirile de monede. Acum, se poate afirma, că după anul 271 moneda romană n-a încetat să circule

---

43 Horedt, A.I.S.C., IV (1941—1943), p. 10—16.
44 Russu, *op. cit.*, p. 316—317; Macrea, *op. cit.*, p. 621.
45 Floca, în *Sargetia*, I (1937), p. 68—69.
46 Gostar, în *Arheologia Moldovei*, I (1960), p. 195.
47 Tudor, *Oltenia rom.*, p. 168.
48 Gostar, în *Materiale*, VIII (1962), p. 510.

pe teritoriul fostei provincii. De obicei, ea este prezentă în fostele orașe romane, dar și în așezări mai mici, sau necunoscute ca fiind locuite în epoca provinciei. Se cunosc mai multe tezaure din această vreme [49]. Importante sînt însă acele tezaure care conțin monede din sec. II—IV. Datorită lor, putem afirma, că este vorba de o tezaurizare, care a continuat neîntrerupt pînă în sec. IV. Astfel, se cunoaște tezaurul de la Nireș, descoperit în 1954, cu monede de argint de la Nero pînă la Sever Alexandru, dar ultima monedă este un bronz de la Constantin II [50]. Recent, în anul 1963, s-a descoperit la Răcășdia (reg. Banat) un tezaur de peste 2 000 de monede de bronz din sec. III—IV [53]. Deși nu a fost găsit pe teritoriul fostei Dacii romane, tezaurul de la Bicaz, aflat în 1957, îl menționăm aici pentru importanța lui deosebită. Este vorba de un tezaur, compus din 16 monede, din care au putut fi recuperate și studiate numai nouă. Tezaurul cuprinde o tetradrahmă, mai mulți denari și un antoninian. Cea mai veche monedă este de la regele macedonean Alexandru I; continuă apoi cu monede romane republicane, imperiale din sec. I—III și se încheie cu o monedă de argint de la Constantius II [54]. O asemenea compoziție este caracteristică pentru tezaurele de pe teritoriul provinciei, ceea ce ne face să bănuim o deplasare, în cursul sec. IV, a populațiilor romanice spre răsărit. Moneda însă, de largă circulație pe teritoriul provinciei, este moneda de bronz din sec. IV. Ea se regăsește în fostele așezări romane, care continuă și în sec. IV [55]. Putem afirma, că aceasta era moneda uzuală pentru populația rămasă pe loc, obișnuită cu folosirea ei în vederea schimbului. Moneda de bronz din sec. IV nu cunoaște o circulație curentă în afara fostei provincii. Nu o regăsim decît incidental în așezările aparținînd culturii Sîntana-Cerneahov și deci nu o putem pune pe seama goților sau a altor neamuri, ci numai a populației romanice de pe teritoriul fostei provincii. Nu este exclus însă, ca aceste neamuri străine, pătrunse pe teritoriul provinciei, în urma contactului cu populația daco-romană, să-și fi însușit folosirea monedei de bronz. Ca dovadă că moneda era folosită în mod special de populația romanică este constatarea că ea se depunea și în morminte, așa cum cerea ritualul păgîn roman. Amintim aici numai două descoperiri recente, anume moneda de bronz din anul 275 din urna de incinerație de la Iernut (vezi mai sus) [56] și moneda de

---

[49] Repertoriul tezaurelor cu monede romane de după 271, aflate în Transilvania, la H o r e d t, *Contrib.*, p. 11 și urm., la care se mai poate adăuga, M i t r e a, S.C.I.V., 1961, p. 150, tezaurul, compus din 15 monede de bronz de la Constantin I, Constanțin II, Constanțiu II și Valentinian I, aflat la Cipău. Repertoriul tezaurelor de pe teritoriul Olteniei, la T u d o r, *Oltenia rom.*, p. 103—104.

[50] D. P r o t a s e, S.C.N., I (1957), p. 149—171; H o r e d t, *op. cit.*, p. 33.

[51] H o r e d t, *ibidem*.

[52] H o r e d t, *op. cit.*, p. 39.

[53] Inedit, în Muzeul din Oravița; informație încă neverificată.

[54] Ț i g ă r a, S.C.N., II (1958), p. 468—469.

[55] Monedele din 271 — sec. V, aflate izolat sau în așezările romane de pe teritoriul Transilvaniei, la H o r e d t, *op. cit.*, p. 11 și urm.

[56] V l a s s a, *op. cit.*, p. 154—155.

bronz aflată în mormîntul de incinerație din necropola de la Bratei (raion Mediaș) din sec. IV—V [57]. O monedă romană de bronz de la Constantin I și alta de la Valentinian I au fost aflate în două morminte de inhumație de la Apulum [58]. În același timp însă, în mormintele aparținînd culturii Sîntana-Cerneahov sau Poenești, ori în cele sarmatice, moneda de obicei nu figurează în inventarul funerar. Putem deci afirma că depunerea monedei în morminte este continuitatea unei tradiții păgîne romane.

Ultima problemă, care se pune, este numărul populației rămase în Dacia după anul 271. La aceasta însă nu putem să dăm nici măcar un răspuns aproximativ [59]. Cu tot stadiul, destul de înaintat al cercetărilor din zilele noastre, încă nu sîntem în măsură să apreciem, care a fost populația Daciei, chiar în linii mari vorbind, în sec. II—III. Se susținea, că în provincia Dacia ar fi locuit aproximativ un milion de oameni [60]. Dar această cifră este greu de a fi considerată chiar aproximativă. În mod sigur că, după 271, populația Daciei a scăzut în mod simțitor ; aceasta se poate vedea din faptul că orașele și localitățile mai importante, dacă nu au rămas complet pustii, în orice caz slab locuite. Deducem deci, că o dată cu retragerea armatei și a administrației, a plecat majoritatea populației orășenești. Rămîne însă să se cerceteze așezările mici, fostele *villae rusticae*, gospodăriile mărunte și izolate, care probabil că au continuat să existe și după anul 271. În afară însă de această populație agricolă, în mod sigur că au rămas pe loc păstorii (crescătorii de vite și de oi) de pe întinsele *pascua*, al căror avut nu putea fi atît de ușor dus în sudul Dunării. Cu alte cuvinte, nu putem încă aprecia care a fost raportul dintre populația evacuată și cea rămasă pe loc.

Ca o concluzie a argumentării de mai sus, putem susține că provincia Dacia nu a devenit o *terra deserta* după anul 271. Ceea ce se susține astăzi de către istoricul Andreas Alföldi în *Historia Mundi*, vol. IV, p. 280, că împăratul Aurelian „a mutat ambele legiuni dacice în Moesia și *a așezat în jurul lor resturile romanității dacice*" (sublinierea noastră), nu se bazează pe cercetările și studiile recente. Deși această afirmație se face într-o lucrare de largă sinteză, fiecare frază însă trebuie să fie bine justificată, ținîndu-se seama de toate descoperirile, studiile și investigațiile aparținînd acestui domeniu de cercetare.

---

[57] Mitrea, S.C.I.V., 1962, p. 219—220, după informațiile lui I. Nestor.

[58] Horedt, *op. cit.*, p. 28—92 ; Macrea, *op. cit.*, p. 618. Menționăm aici și articolul recent al lui D. Krandzalov, *Comment distinguer dans les matériaux archéologiques des pays balcaniques la population romanisée des Slaves et des autres éléments ethniques*, extr. din «Acta Universitatis Palackianae Olmucensis, Historica» VIII, 1964, p. 61 „si nous avons des doutes sur l'existance d'une population autochtone romanisée dans l'ancienne Dacie trajane, après son abandon par les Romains, son existence au sud du Danube est indiscutable" ; astăzi însă asemenea îndoieli nu mai pot fi justificate.

[59] Merită totuși atenție încercarea lui Horedt, *op. cit.*, p. 41 și urm.

[60] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la Gurile Dunării*, București, 1923, p. 8.

Provincia Dacia, datorită continuităţii elementului roman după anul 271, nu a devenit propriu-zis un *barbaricum*. După cum am arătat, formele de viaţă romană — economice şi culturale — se menţin în proporţii mai reduse, mai modeste şi în cursul sec. IV—V. În sec. VI ele încep să slăbească, ca apoi treptat să se stingă şi să dispară cu totul. Continuitatea vechii populaţii daco-romane va trebui căutată, de data aceasta, sub alte forme de cultură materială şi spirituală.

ПОЛОЖЕНИЕ ДАКИИ ПОСЛЕ 271 ГОДА

Краткое содержание

271 год представлят собой один из самых важных здвигов в истории Дакии. В этом году произошло упразднение дакийской провинции, после чего происходят в областях нижнего Дуная большие изменения.

Какое было положение Дакии после 271 года когда император Аврелиян приказал „эвакуацию" провинции? Вдоль Дунайского левобережия римская окупация продолжается вплоть до VI века н. э. Археологический и эпиграфический материал, и *Notitia dignitatum*, показывают что в Кубине (Constantia), Паланка Ноуа (Lederata), Пожежена де Сус, Молдова Веке, Оршова (Dierna), Турну Северине (Drobeta), в Десе и Челеях (Sucidava), в Турну Мэгуреле (Turris?), Constantiana Daphne и в Барбошах, находились военные подразделения юго-дунайских провинций.

В остальной территории провинции Дакии, в городах и военны центрах, жизнь протекала также как и раньше. Следы продолжительности быта нашли в местностях Ромула, Чероюл Ноу, Рэкарь, Сэпата де Жос, Жидава, Мехадия, Бечкерекул Маре, Тибискум, Сармизегетуса, Мичиа, Апулум, Ампелум, Албурнус Маиор, Кристешть, Потаисса, Напока и Пороллиссум. Прослеживается также и промысловая непрерывная деятельность в этих местностях. Мастерские гончарных ремесленников из Кристештах продолжают свою деятельность и после 271 года. Погребальные урны из могильника у с. Иернут, датируемые после 271 года, были изготовлены в местной мастерской. Не был забыт даже и метод сооружения каменных стен. В бывшей провинции продолжали существовать и камнерезы (lapidarii), которые сооружали каменные гробницы или же придавали хрестиянские формы древним памятникам.

Продолжителчность жизни в Ампелуме и Албурнусе Маиор доказывает что эксплуатация золотых рудников не прекратилась после 271 года довольно достаточно доказательств существуя теперь, что жители, оставшиеся на местах, сохранили традиции латинской письменности.

Бронзовая римская монета продолжает существовать и после 271 года, и находится в повседевном обиходе только на территории бывшей провинции.

В заключение Дакийская провинция не стала пустой страной (terra deserta) после 271 года. Римские бытовые формы—экономические и культурные — существуя вплоть до VI века н. э.

LA SITUATION DE LA DACIE APRÈS L'ANNÉE 271 n. è
L'ÉTAT ACTUEL DES RECHERCHES

Résumé

L'année 271, date où la Dacie fut abandonnée par le Romains, a constitué un moment capital dans l'histoire de cette province et a déterminé de grands changements dans les régions du bas Danube.

Quelle a été la situation de la Dacie après l'année 271, quand l'empereur Aurélien ordonnait „l'évacuation" de la province? Le long de la rive gauche du Danube l'occupation romaine se maintient jusqu'au VI-e siècle. Le materiel archéologique et épigraphique, ainsi que *Notitia Dignitatum*, montre qu'à Kubin *(Constantià)*, Palanca Nouă *(Lederata)*, Pojejena de Sus, Moldova Veche, Orşova *(Dierna)*, Turnu Severin *(Drobeta)*, Desa, Celei *(Sucidava)*, Turnu Măgurele *(Turris?)*, *Constantiana Daphne* et Barboşi, stationnaient les troupes des unités militaires des provinces sud-danubiennes.

Dans le reste de la province Dacie, dans les villes et les centres militaires, la vie continue. Des restes de la continuité de vie romaine ont été trouvés à *Romula*, Cioroiul Nou, Răcari, Săpata de Jos, Jidava, Mehadia, Becicherecul Mare, *Tibiscum*, *Sarmizegetusa*, *Micia*, *Apulum*, *Ampelum*, *Alburnus Maior*, Cristeşti, *Potaissa*, *Napoca* et *Porolissum*. On observe aussi dans certaines de ces localités une activité artisanale interrompue. Les ateliers des artisans potiers de Cristeşti continuent d'être en pleine activité egalément après l'année 271. Les urnes funéraires du necropole de Iernut, datant d'après l'année 271, ont été confectionnées dans ces ateliers. Ni la connaissance des méthodes de construction des murs en pierre n'a pas été oubliée. Dans l'ancienne province il existait encore *lapidarii* (les tailleurs en pierre), qui travaillaient des sarcophages en pierre ou adaptaient à des formes chrétiennes les monuments plus anciens. La continuité de la vie à Ampelum et Alburnus Maior prouve que l'exploitation des gisements d'or n'a pas cessé après l'année 271. Il y a aujourd'hui assez de preuves que les habitants, restés sur place, gardaient la tradition de l'écriture latine.

La monnaie romaine de bronze continue aussi après l'année 271 et connaît une circulation courante uniquement sur le territoire de l'ancienne province.

Bref, tous ces faits mènent à la conclusion que la Dacie, loin de devenir après 271 une *terra deserta*, a gardé jusqu'au VI-e siècle les formes romaines d'organisation économique et culturelle.